

Úr és szolga a történettudomány egységében – Társadalomtörténeti tanulmányok.
In Memoriam Vári András (1953–2011)
Lords and Servants in History's Unity: Studies on Social History.
Szerkesztette / Edited by: Gyulai Éva. ME BTK TTI, Miskolc, 2014. pp. 24–33.

Urak vagy szolgák? – Vártisztviselők a szatmári várban a 17. század első felében

BORBÁS Emese

Lords or Servants: Castle officials of Szatmár (Zathmar) Castle in the first half of the 17th century

The paper investigates the activities of the officers of the strategic castle of Szatmár (today: Satu Mare, Romania), and more particularly, those of the seneschals in the first half of the 17th century. It aims to find answers to the following questions: what were the responsibilities of the economic officer of the Zips Chamber? How and with whose assistance could he perform his various tasks? Who got the position of seneschal, and in what way?

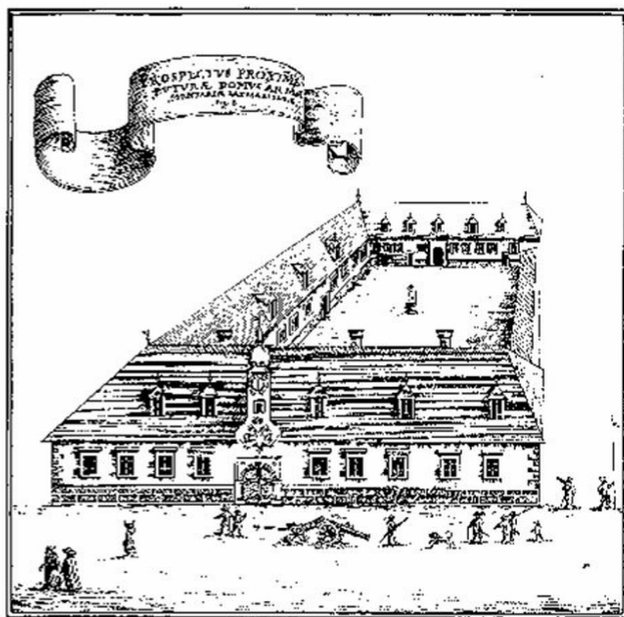
In answering these questions, the paper relies on the data found in chamber instructions (instructio), sociage documents and castle inventories, and uses the official correspondence between seneschals and chamber representatives as well. According to the general formulation in the instructions, the economic officer (seneschal) had a threefold responsibility: to collect all the revenue, direct work and submit accounts. The first step in the assessment of revenues was the drawing up of sociage documents, often supplemented by the compilation of castle inventories. The Castle of Zathmar (Szatmár) represents a lucky case as, up to the present phase of research, 18 inventories from the 17th century have been found. These, for example, include valuable descriptions of the seneschals' houses.

In the period concerned, there were 20 seneschals in service in the castle with an average term of office between 1.5 and 2 years. For example, this position was the first stage in the long and successful career of Tamás Debreceni, who later became chief economic officer for Prince Gabriel Bethlen and then for George I Rákóczi. Several others filled county positions, gathering economic experience as tax collectors or as heads of tricesima offices in Zathmar. The seneschals' power derived from the revenues of the large estate belonging to the border castle. They had a decent salary and a house in the castle, were assisted by a deputy and a scrivener, and had their own soldiers, too. They directed and supervised the work of an extensive staff of servants both in the county and in the castle.

On the other hand, they had an extremely wide range of responsibilities, often beyond their capabilities and economic and accounting knowledge. They were at the mercy of the administrators of their superior authority, the chamber, as they were responsible for the chamber estate they had been put in charge of with their lives and property, so they were both masters and servants at the same time.

*

Szatmár várát a 16. század közepétől kiépülő felső-magyarországi török elleni végvári vonal kiemelkedő erősségeként tartja számon a történeti irodalom. A vár földrajzi helyzete arra predestinálta, hogy – a kora újkori hatalmi erőviszonyok függvényében – hol a Magyar Királyság, hol az Erdélyi Fejedelemség területét gyarapítsa.¹ Szatmár várát a Bethlen Gábor felföldi hadjáratát lezáró béke csatolta az Erdélyi Fejedelemséghez, s visszavételére a fejedelem halálát követően 1630 márciusában került sor. Az erőd ezt követően 1644 márciusától tarozott ismét Erdélyhez.

Lucas Georg Schicha:
A szatmári vár fegyvertára,
1667
Zeughaus of Zathmar Castle,
1667
(MNL OLE 211 II. XL. (1667))

A szatmári vár a 17. század első felének nagyobb részében tehát kamarai kezelésben lévő végvár volt, s mint ilyennek gazdasági irányítását a Szepesi Kamara látta el. Legfontosabb helyi gazdasági tisztviselője az udvarbíró (provisor), aki szinte napi kapcsolatban állt a kamara hivatalnokaival. A katonai ügyek élén a szatmári főkapitány állt, a szintén Kassán székelő felső-magyarországi főkapitányság vezetése alatt, amely már az 1560-as évek közepétől kiemelt jelentőséggel bírt, külön egységet alkotott, Pálffy Géza szerint a hatékonyabb hadügyi irányítás megszervezése hívta életre.²

A vár két legfontosabb tisztviselője közül jelen dolgozat az udvarbíró szerepének vizsgálatára szorítkozik, elsőként arra keresve választ, hogy milyen feladatai

¹ FODOR 1956: 63–116. A vár főleg földrajzi vizsgálata mellett a szerző alapos történeti-gazdasági összefoglalást is nyújt.

² PÁLFFY 1996: 163–217. Feladata a Tiszától keletre fekvő végvárak felügyelete.

voltak Szatmárban a Szepesi Kamara tisztviselőjének.³ Az általam vizsgált 1604 és 1644 közötti időszakban 8 kapitány⁴ mellett 20 udvarbíró teljesített szolgálatot a várban, akik közül Barssy Bálint és Keczei János kétszer is betöltötte ezt a hivatalt.⁵

A gazdasági tisztviselő feladatai, a Szepesi Kamara „szolgája”

Mint ismeretes, a Szepesi Kamara a vizsgált időszakban nem működött folyamatosan. 1604 októberétől 1607 tavaszáig a Bocskai-felkelés miatt szünetelt tevékenysége, míg 1619 szeptemberétől 1629. november 15-éig az erdélyi főkincstartó irányítja a kissé átalakított szervezetet.⁶ Két hosszabb terminusból – 1607 tavaszától 1619 augusztusáig, illetve 1630-tól 1644 februárjáig – azonban igen élénk levelezést ismerhetünk meg Szatmár és Kassa között. A kamarai hivatalt I. Rákóczi György hadjárata törli el ismét, amelynek következtében a királyi pénzügyigazgatás két éven át megint szünetel Felső-Magyarországon.⁷

A szatmári udvarbíró kinevezését – többnyire az érte kezességet vállaló személyek közbenjárására – az uralkodótól kapta, míg a neki szóló *részletes utasítást* a Szepesi Kamara állította össze. Ezen utasítások meghatározták napi munkáját, s rendszeres elszámolási kötelezettséget írtak elő.⁸ 1604 elején a provisor hivatal élén Keczei Miklóst találjuk, a Szepesi Kamara által kiadott utasítása 1604. január 6-án, Kassán kelt.⁹ Hasonló utasítást kapott 1613-ban és 1619-ben Barssy Bálint, 1617-ben Pálffy János, előtte pedig, 1615-ben Zarway János. Az utasítás általános megfogalmazása szerint a gazdasági tisztviselő feladata 3 pontban foglalható össze: szedje be az összes jogos jövedelmet, irányítsa a munkálatokat és mutassa be számadását. A leirat ezt követően tér rá a feladatok részletezésére: külön pont hívja fel az udvarbíró figyelmét a várhoz tartozó makktermő erdők fontosságára, ezekre hízlalt disznókat kell fogadni a régi szokás szerint. Az utasítás rendelkezik arról is, hogy

³ A 16. századból ismerjük a murányi vár főbb tisztviselőinek archontológiáját és egyéb életrajzi adatait (SARUSI KISS 2004: 397–441.), míg a 17. század első feléből a regéci várban élők mindennapjait ismerhetjük meg (SÓS 2003: 227–263.).

⁴ 1604 májusától Joachim Beck von Leopoldsdorf, 1605-ben tasnádszántói Becskei György, 1605–1609 között bocskói Bocskai Miklós, 1610–1618 között nagylucei Dóczy András volt Szatmár főkapitánya. Lásd: PÁLFFY 1997: 285. Ezt követően 1632-ig rozsályi Kun Lászlót, 1633-ban hallerkői Haller Györgyöt, 1643-ig briberi Melith Pétert, míg 1644-ig csepei Zoltán Józst találjuk e fontos tisztség élén.

⁵ Az egyes végvárok uradalmaira vonatkozó gazdasági tisztviselők eddigi legteljesebb archontológiai és prozopográfiai adattárát Kenyeres István adta közre, melyből hivatali pályafutásuk is kirajzolódik. Ebben az adattárban a 16. századi szatmári udvarbírákról is olvashatunk, továbbá ugyanezen időszakból ismert az élésmesterek névsora és hivatali ideje is. KENYERES 2002: 561–564.; KENYERES 2004: 379–383.

⁶ A Szepesi Kamara 1607–1672 közötti történetéről lásd: SZÜCS 1990: 57–84.

⁷ A kamara tisztviselőiről bővebben: SZÜCS 1990: 57–64.; FALLENBÜCHL 1967: 219–220.

⁸ A gazdasági irányító feladata területenként eltérő, amit a ránk maradt nagyszámú udvarbírói utasítás is alátámaszt. Ilyen pl. a temesvári provisor utasítása: KENYERES 1997/b: 125–148. A 16. századi utasítások két kötetben is olvashatók, vö.: KENYERES 2002. A 17. század elejéről a térségből a szadvári várban szolgálatot teljesítők részére kiadott néhány utasítás került publikálásra, lásd: SÓS 2001: 109–134.

⁹ MOL E 136 23. csomó, 7. tétel. 1604. jan. 6.

minden termést be kell gyűjteni és magtárakban kell őrizni. Fő feladatként említi a bor megőrzését, még hozzá oly módon, hogy azok meg ne romoljanak.

A vár szerves részét képezte az uradalom, melynek nagysága időről-időre változó képet mutat. Az udvarbíró első feladatának egyike volt tehát az *urbárium elkészítése* is azaz: „*Tudja a vár jövedelmeit: szőlőit, szántóit, földjeit, rétjeit, erdőit, halásztóikat, malmait, vámjait, kilencedjeit, dézsmáit, bornak, búzának és pénznek jövedelmeit*”.¹⁰ Külön pont hívja fel a tisztviselő figyelmét arra, hogy gondoskodnia kell a búza, az árpa és a zab elvetéséről. Ha a majorságot nem tartja elég nagynak, akkor jogában áll újabb és újabb területeket megszerezni, igaz, a kamara óvja erőszak alkalmazásától. A birtokszerzés legális módja volt, ha a jobbágy hűtlensége vagy magszakadása miatt foglalta el az udvarbíró az ingó és ingatlan vagyont őfelsége számára. Az utasítás nagy jelentőséget tulajdonít a várhoz tartozó majorsági bor és búza betakarításának és a kilenced beszedésének, mivel ebből a kettőből jelentős jövedelem származik. A kamara több pontban külön is kéri az udvarbíró, hogy személyesen felügyeljen a munkálatokra. Ha ő maga nem tud kimenni, akkor megbízható dézsmásoknak adhat erre utasítást. Minden ilyen esetben reverzalist kellett kérnie, amelyben kötelezettséget vállalnak arra nézve, hogy a dézsmaszedők semmit maguknak el nem tulajdonítanak, hanem mindenről pontosan számot adnak.

Az udvarbíró természetesen bíraskodási joggal is rendelkezik. A kamarai utasítás itt is a régi szokások betartására hívja fel a figyelmet. Vakmerőségért, engedetlenségért ne adjon méltatlan büntetést: csak cégéres bűnökért – úgymint nyilvánvaló lopás, gyilkosság és paráznaság – szabjon ki halált, ügyelve a törvényes eljárásra. A kamara a korban tapasztalható hivatali visszaélések ismeretében aprólékosan írja le nemcsak azt, hogy mit tehet, hanem azt is, ami kifejezetten tilos az udvarbírói szék betöltőjének. Így őfelsége jószágában semmiféle barmot, juhot, sertést, marhát magának nem tarthat, maga számára a szegénységet se szántásra, se kaszálásra, se kapálásra, se aratásra, se házépítésre, se semmiféle munkára nem rendelheti. Bort magának nem foglalhat, nem árulhat, hogy le ne váltsák tisztségéből. Az instrukció a számadási kötelezettség megerősítésével, hangsúlyozásával zárul. A registrum készítésénél ki kell térni előbb a bevételekre, majd a kiadásokra, mind élelemből, mind pénzből. Elmaradhatatlan része az utasításnak a fenyegető passzus: ha kiderül, hogy hamisan és nem jámborul szolgál, akkor mind marháiban, mind testében meg fogják büntetni, azaz ha bármi kár keletkezik, azt a provisornak kell megfizetni.

Az új udvarbíró hivatalba lépése előtt minden esetben sort kerítettek a várban lévő ingó és ingatlan vagyon összeírására, azaz a *várleltár* összeállítására. A szatmári vár abban a szerencsés helyzetben van, hogy a kutatás jelenlegi fázisáig a 17. századból 18 inventárium került elő.¹¹ Az inventálások közt eltelt legrövidebb idő 4 hónap, míg a leghosszabb közel 5 év. A leltározók között van olyan, aki – miután megismerte a szatmári jövedelmeket – később elvállalja az udvarbírói tisztelet. Őt alkalommal ott találjuk a korábbi, 1604–1606 közötti udvarbíró, Keczely Miklóst.

¹⁰ MNL OL E 136 34. csomó, 71. tétel, év nélkül

¹¹ A leltárak döntő többségének lelőhelye: MNL OL UeC.

Érdekes továbbá az is, hogy az 1615-ös inventálásban résztvevő Farkas István 5 év múlva ennek a várnak a gazdasági irányítója lesz. Hasonló Némethy János pályafutása, aki 1619-ben ismerhette meg Szatmár jövedelmeit, s szintén 5 év elteltével ő nyeri el a tiszteletet.

Kik és hogyan kerültek a szatmári udvarbírói székbe? Néhány esetben csak azt követően vannak adataink, miután megváltak a tisztségtől. Keczely Miklós vármegyei hivatalt vállalt, előbb dicator, majd szatmári harmincados, vagy említhetjük Dobrosovszky Bálintot is, aki innen kerül a nagyszőlősi harmincad élére alig 1 év után 1640 februárjában. Szatmárból indult viszont hosszú és sikeres pályája Debreczeni Tamásnak, aki előbb Tokaj jószágkormányzója, Bethlen Gábor, majd I. Rákóczi György gazdasági ügyeinek vezetője. Ezek mellett saját gazdálkodást és kereskedést is vezetett.¹² Debreczeni Tamás többször is másik tisztviselő kinevezését kéri a kamarától arra hivatkozva, hogy a különböző fizetések miatt nagyon sok adóssága halmozódott fel. Maga keres utódot, s ajánlását elfogadja a kamara. Ez lesz az a Fisser György, aki itt, a szatmári várban fejezi be pályafutását. Előzőleg 1600 körül a huszti várban bukkan fel, majd az 1610. októberi udvarbírói kinevezése előtt szatmári harmincadosként írja leveleit Kassára. Alig két és féléves, igen élénk hivatali levelezést folytató ténykedése után 40 éves kora körül halt meg. Szinte azonnal megindulnak a kérelmek Kassára a szatmári tisztviselők ajánlásával: ezek között előkelő helyen szerepelhet az, akinek háza, birtoka van Szatmárban, ismeri a helyet, jó kapcsolatai vannak a vármegyén és hitelt adnak szavára. Nem mellékesek személyes tulajdonságai sem: szelíd, józan, mértékletes életű és jó tudományú, jó hírű és rangú legyen.

Akad arra is példa, hogy a korábbi gazdasági tisztviselő ajánlása nem elegendő, inkább a hivatalban lévő főkapitány véleményét fogadják el a pozíció betöltésekor, ahogyan ez Barssy Bálint esetében történt. Ekkor már hiába vállalt kezességet Debreczeni Tamás a jelöltje mellett 1000 Ft-ig, sőt még 40 tallért is ajánlott ajándékba a kamarai tanácsosnak. Barssy első udvarbírói idején Dóczy András volt a főkapitány, akinek többször is ki kellett állnia pártfogoltja mellett. A kamara valószínűleg az elmaradt számadások miatt volt elégedetlen a provisorral, és másfél év után leváltotta. Nem volt feltétel, de mindenképpen előnynek számított a helyismeret a kinevezés során. Így nyerte el az udvarbírói hivatalt az a Farkas István 1620-ban, akinek apja 30 évvel korábban Tokaj provisoraként szolgált, ő maga 5 évvel korábban ott volt a szatmári vár inventálásakor, s egy szatmári ház birtokosának is mondhatta magát. A Miklós nevű század eleji tisztviselővel bizonyára nem csak névrokonságban lévő Keczely Jánost 1631–1633 között szatmári udvarbíróként említik a források, a szatmári harmincadosi tiszteletet követően (1638–1641) második udvarbírói idejét 1644 februárjában kezdi.

Az udvarbírók sűrű levelezést folytattak a kamara hivatalnokaival.¹³ Kassáról utasítások és rendeletek érkeztek, míg a várból kérvényeket, jelentéseket és tudósi-

¹² Debreceni életéről: DÉTSHY 1995: 38–52. MAKKAJ 1954: 668. Életéről és működéséről készült összefoglaló tanulmány: DEBRECZENI-DROPPÁN 2004: 447–501.

¹³ A további példákat és esettanulmányokat az alábbi iratanyagból vettük: MNL OL E 254 34–40. csomó.

tásokat küldtek. A kamara tisztviselőihez fordultak tanácsért, közvetítő szerepüket kérve, a napi ügyeket aprólékosan megosztva velük. A katonaság rendszeres fizetése jelentette az egyik legnagyobb feladatot, így gyakran szorultak a kassai adminisztrátorok segítségére az egyéb vármegyei jövedelmek (pl. harmincadbevétel) megszerzésében. A korabeli viszonyok között komoly kihívást jelentett a számadási kötelezettség. Az elszámolás szinte soha nem volt zökkenőmentes és egyszerű feladat. Debreczeni Tamásnak 1608 decemberében megbetegedett a szolgája, személyesen pedig azért nem tudta felvinni Kassára a katonaság fizetéséről készített kimutatását, mivel Bocskai Miklós kapitány nem tartózkodott Szatmáron, s nem hagyhatta őrizetlenül a várat. Így a kapitány felesége vitte magával az iratot Bocskóra, s ígérete szerint onnan továbbítják a kamara tisztviselőihez. A Kassáról érkező levelek majd mindegyike a részelszámolások sürgetésével kezdődik, ami mögött nem mindig az udvarbírák hanyagságát kell feltételeznünk. Volt, amikor az időjárás, máskor az adó vagy termény begyűjtésével megbízott késlekedő elszámolása akadályozta az udvarbírókat. Az imént említett Debreczeni 1609-ben maga is bepanaszolja a kamaránál a károlyi harmincadost, akit saját kérésére az ugoicsai búzadézsmabeszédésével bízott meg, de halogatja az iratok várban való bemutatását. Félő, hogy nem is tud elszámolni, ami azért meglepő, mert eddig megbízható emberként tartották számon, hiszen nem véletlenül került a harmincadhivatal élére.

A levelezések visszatérő eleme, hogy az utódok az előző udvarbíró hátrahagyott adósságaira panaszkodnak, kinevezésüket követően pedig többen is igen hamar meg akarnak válni a tisztségtől. Hiába volt ugyanis vonzó a hivatal, ha nem tudták kihasználni a vár és uradalma adottságait. Az időjárás, a hadimozgások befolyásolták a vetést, a betakarítható termények minőségét és mennyiségét. Ha az udvarbíró személyes rátermettsége hiányzott, akkor a jövedelmek közül is csak a töredékük beszédését tudta megszervezni. Kenyeres István egyik tanulmányában kísérletet tett arra, hogy a 16. század második felének jelentősebb végváraiban és uradalmiban ismert tisztviselők kvantitatív elemzését elvégezze.¹⁴ Eredményei a 16. századi Szatmár történetére is érdekes adalékot nyújtanak. A források azt mutatják, hogy a felső-magyarországi várak, illetve uradalmak udvarbírái átlagosan 2 évente váltották egymást. Ez Szatmár esetében a 16. században majdnem elérte a 3 évet.

A 17. század első felében – azaz az általam vizsgált korszakban – a 20 szatmári udvarbíróból csupán egy (Fridericus Danetius) volt német származású az eddigi adatok szerint. Az átlagos hivatali idő ekkor is 1, 5–2 év körül mozgott. Ez alól kivételnek tekintendő Debreczeni Tamás, aki 4 évig töltötte be a tiszteket. Ilyen szempontból negatív rekordként értékelhető Gribovszky András, aki fél évig, valamint Barssy Bálint, aki második alkalommal csupán 3 hónapig volt udvarbíró.

A várbirtok tisztviselőinek „ura”

Ahogy az utasításokban is olvasható, amellet, hogy az udvarbíró igen kiterjedt feladatkört látott el, vagyónával és életével felelő, rendszeres elszámolási kötelezett-

¹⁴ KENYERES 2008: 199–205.

séggel tartozó hivatali „szolga” volt, a helyi hivatali „elit” kulcsszereplője is. Hogyan tudta e szerteágazó feladatkört ellátni, kiknek a segítségére számíthatott? Milyen eszközök álltak a rendelkezésére?

Ehhez a gazdasági alapot mindenekelőtt a hatalmas *váruradalom* adta. A szatmári várhoz igen jelentős kamarai birtokok tartoztak, legkiterjedtebb a 16. század 2. felében volt 95 faluval. Igaz ez a 17. században egyre csökkent, de 1634-ben a maga 45 falujával még mindig kedvelt végvár a gazdasági hivatalnokok körében. Ehhez jelentősen hozzájárult, hogy a vár a 2 mezőváros, Szatmár és Németi jövedelmeire is számíthatott. Több esetben rendelték a környező harmincadhivatalok bevételeit is a várhoz, így a szatmári, szőlősi és károlyi harmincadosokkal is rendszeres kapcsolatban állt az udvarbíró. Három vármegye: Bereg, Szatmár és Ugocsa dicája is a vár bevételeit gyarapította.

Ebből következően az *udvarbíró fizetése* is jelentősnek mondható Szatmárban. A 16. századra vonatkozó összehasonlítások alapján kimutatható, hogy a szatmári udvarbíró évi fizetése vetekszik a szintén hatalmas birtokokkal rendelkező egri és esztergomi udvarbírókéval (évi 600–1300 Ft).¹⁵ A 17. század eleji szatmári udvarbírói utasítás arról rendelkezik, hogy a várban a kémeket a kapitánynak kell fizetni, ezzel az udvarbíró nem terhelik. Saját személyére ugyanakkor már csak 200 Ft-ot kap, míg számtartója évi 40 Ft-ot. Asztaltartására rendelték 50 köből korpát, 160 köből búzát, 16 anyadisznót, 40 db sót, 40 bárányt, 3–3 köből halat és lencsét, mézet és káposztát is. Az utasítás kimondta azt is, hogy a lovasoknak havonta 3 Ft-ot adjon, ez egy év alatt 180 Ft-ot tett ki, tehát 5 lovassal rendelkezett, míg a gyalogok tartására havonta 1 Ft-ot kapott, ez éves szinten 120 Ft, ami 10 gyalogos eltartását feltételezi.

A várleltárak mindegyike említést tesz az udvarbíró házáról. Mindig nagy gondot fordítottak javítására, bővítésére, s a rendszeres összeírásokból nyomon követhetjük a várbeli épület sorsát. Az 1615. évi összeírásban a korábban udvarbíró házának mondott épület már a számvevő házaként szerepel. Részletesebb leírást kapunk az 1630-as évből: ezek szerint a régi udvarbíró háza a várban lévő épületek első nagy együttese, amelyből kamra és árnyékszék is nyílik. Ezzel szemben van egy öreg szoba, amiből leválasztottak egy kisebb szobát. A két ház között pitvar és konyha található, továbbá az udvarbíró háza alatt pince is van.¹⁶ Később a pitvar elé tornác kerül asztallal és székekkel. Ekkor írják le az inventálók először a régi ház alatti tömlöcöt vas kalodájával és reteszeivel.¹⁷ Az írnok házát az 1634-es leltár említi, amiben hosszú fiókos asztal és gyertyatartó található. Ez az udvarbíró házával szemközti szobából nyílik.¹⁸ 1639-ben a régi udvarbíró háza új festett mennyezetet kapott, a házba új nyoszolya, az alatta lévő tömlöcbe új kaloda került, új íróasztallal 1644-től büszkélkedhet.¹⁹

¹⁵ KENYERES 2008: 203.

¹⁶ MNL OL E 190 1. tétel, N° 12

¹⁷ MNL OL UeC 76/18.e

¹⁸ MNL OL UeC 76/18.e

¹⁹ MNL OL UeC 76/18.h

Az udvarbíró szerteágazó feladatai segítésére alkalmazhatott helyettest és írno-
kot is. Jogában állt a várban mézárszéket, kocsmát felállítani, mesterembereket
fogadni (4 asztalos volt a várban, ács, kerékgyártó és kovács viszont nem). A
provisor a végvárhoz kapcsolódó kamarai birtok egyéb tisztviselőinek is irányítója.
Feladata a dicátorok, harmincadosok munkájának figyelemmel kísérése, bevételeik
számmentartása. Véleményét rendre kikérik a helyi ügyek tisztázásában, egy-egy
adószedő kinevezésénél, s mint láttuk, nem egyszer utódjára vonatkozó javaslatok-
kal is élhet. 1608-ban például a gabonaszállító munkájával nem voltak teljesen
elégedettek, s az udvarbíró véleményét kérik arra vonatkozóan, hogy a továbbiak-
ban is ellássa-e a feladatot. Megfelelő tájékozódás után – a kállói vitézek körében is
tudakozódván – megerősítését javasolja, habár megjegyzi, hogy latinul nem tud.

A katonai és gazdasági tisztviselő hatásköre, funkciója eltérően alakult az egyes
várok esetében.²⁰ A 16. század nagy részében még a főkapitány is felettesének szá-
mított, ez a 17. század első felében már nem mondható ki egyértelműen. Összetűzé-
seik kevés kivételtől eltekintve nem veszélyeztetik a napi munkát, hivatali hatás-
körük elkülönítésében is gyakran kérték a Szepesi Kamara állásfoglalását. Az ud-
varbírák a tized adminisztrálása során személyes kapcsolatban álltak a vármegye
birtokos nemeseivel, jól ismerték a helyi gazdasági-hatalmi viszonyokat, melyekről
informálhatták a kamara embereit. Főleg hadi mozgások idején egyéb országos
tisztviselők, nádorok, főkapitányok is megkeresték friss hírekért őket. A birtokszer-
zésükre vonatkozó adatok kevésbé állnak rendelkezésünkre, de nem lehet kétsé-
günk afelől, hogy a várbirtok igazgatása során saját hasznukra is tudtak dolgozni.
Sokat jelentett a személyes rátermettség, a tapasztalat, a családi-hivatali kapcsolat-
rendszer.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a szatmári udvarbírók egy kiterjedt ura-
dalom és végvár gazdasági irányítását végezték. Fizetésük – akár pénzbeli, akár az
asztaltartására rendelt - más végvári tisztviselőkével összehasonlítva jelentős, saját
lovasaik és gyalogosaik, várbeli házuk lehetett. Számos, a várban szolgáló személy
közvetlen felügyeletét látták el, tágabb környezetükben adószedők, vármegyei hiva-
taltokok függtek tőlük. Másrésztől rendkívül széleskörű feladatokat kellett elvé-
gezniük, ami sokszor meg is haladta személyes képességüket, gazdasági-számviteli
ismereteiket. Felettes hivatali szervük, a kamara adminisztrátorainak jóindulatára
szorultak, a rájuk bízott kamarai birtokért életükkel és vagyonukkal felelő hivatal-
nokok voltak, azaz urak és szolgák is egyszerre.

²⁰ A trencsényi kapitány és udvarbíró viszonyára: KENYERES 1997/a: 123–129. Egerben az udvarbíró
1579-től a kapitány nevezte ki. Erről bővebben: SUGÁR 1983: 147–153.

Források

- MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
E 136 = A Magyar Kamara Archivuma, Diversae instructiones
E 190 = Archivum familiae Rákóczi
E 211 = A Magyar Kamara Archivuma, Lymbus
E 254 = Szepesi Kamara Archivuma, Repraesentationes, informationes et instantiae
UeC = E 156 A Magyar Kamara Archivuma, Urbaria et Conscriptioes

Hivatkozott irodalom

- BORBÁS 2001
BORBÁS Emese: A szatmári vár 17. század eleji gazdálkodása a provisorii missilesek alapján. In: PETERCSÁK Tivadar–BERECZ Mátyás (szerk.): *Végyvár és ellátás*. Heves Megyei Múzeumi Szervezet, Eger, 221–235. (*Studia Agriensia* 22.)
- DEBRECENI DROPPÁN 2004
DEBRECENI DROPPÁN Béla: Egy gazdasági szakember a XVII. századból: Debreczeni Tamás élete és működése. *Fons* 11/3. 447–501.
- DÉTSZY 1995
DÉTSZY Mihály: *A tokaji vár története*. Tokaj Város Önkormányzata, Tokaj
- FALLENBÜCHL 1967
FALLENBÜCHL Zoltán: A Szepesi Kamara tisztviselői a XVII–XVIII. században. *Levéltári Közlemények* 38/2. 193–236.
- FODOR 1956
FODOR Ferenc: Szatmárvár. *Hadtörténelmi Közlemények* 3/3–4. 63–116.
- KENYERES 1997/a
KENYERES István: A trencsényi vár birtok igazgatása és gazdálkodása a XVI. században. In: PETERCSÁK Tivadar (szerk.): *Hagyomány és korszerűség a XVI–XVII. században*. Heves Megyei Múzeumi Szervezet, Eger. 123–139. (*Studia Agriensia* 17.)
- KENYERES 1997/b
KENYERES István: A temesvári udvarbíró utasítása (1552). *Fons* 4/2. 125–148.
- KENYERES 2002
KENYERES István (szerk.): *XVI. századi uradalmi utasítások. Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére I–II*. Szentpétery I. Történettudományi Alapítvány, Budapest (*Fons könyvek* 2.)
- KENYERES 2004
KENYERES István: A magyarországi végyvárak és mezei hadak élelmezési szervezetének archontológiája a XVI. században. *Fons* 11/2. 329–395.

KENYERES 2008

KENYERES István: Végvári karrierrek: udvarbírák, ellenőrök és élésmesterek. In: BEREZ Máttyás–VERES Gábor (szerk.): *Hagyomány és megújulás. Élet-pályák és társadalmi mobilitás a végváriak körében*. Heves Megyei Múzeumi Szervezet, Eger. 197–210. (*Studia Agriensia* 27.)

MAKKAI 1954

MAKKAI László (szerk.): *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648)*. Akadémiai, Budapest

PÁLFFY 1996

PÁLFFY Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a XVIII. század végéig. *Történelmi Szemle* 38/2–3. 163–217.

PÁLFFY 1997

PÁLFFY Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle* 39/2. 257–288.

SARUSI KISS 2004

SARUSI KISS Béla: Murány tisztségviselői a XVI. században. Archontológiai és életrajzi adattár. *Fons* 11/2. 397–441.

SÓS 2001

SÓS István: Öt szadvári utasítás a XVII. század elejéről. *Fons* 8/1. 109–134.

SÓS 2003

SÓS István: A regéci vár tisztségviselői és lakóinak élete a 17. század első felében. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XLII. 227–263.

SUGÁR 1983

SUGÁR István: Az egri vár gazdálkodása a XVI. század végén. In: BODÓ Sándor–SZABÓ Jolán (szerk.): *Magyarországi végvárok a XVI–XVII. Században*. Dobó István Vármúzeum, Eger. 147–153. (*Studia Agriensia* 10.)

SZŰCS 1990

SZŰCS Jenő: *A Szepesi Kamarai Levéltár 1567–1813*. Akadémiai, Budapest (*A Magyar Országos Levéltár kiadványai I., Levéltári leltárak. Kincstári levéltárak* 7.)